De liefde in het vrouwenleven voorheen en thans

Cornélie Huygens

bron
Cornélie Huygens, *De liefde in het vrouwenleven voorheen en thans*. H.J. Poutsma, Amsterdam 1899

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/huyg004lief01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

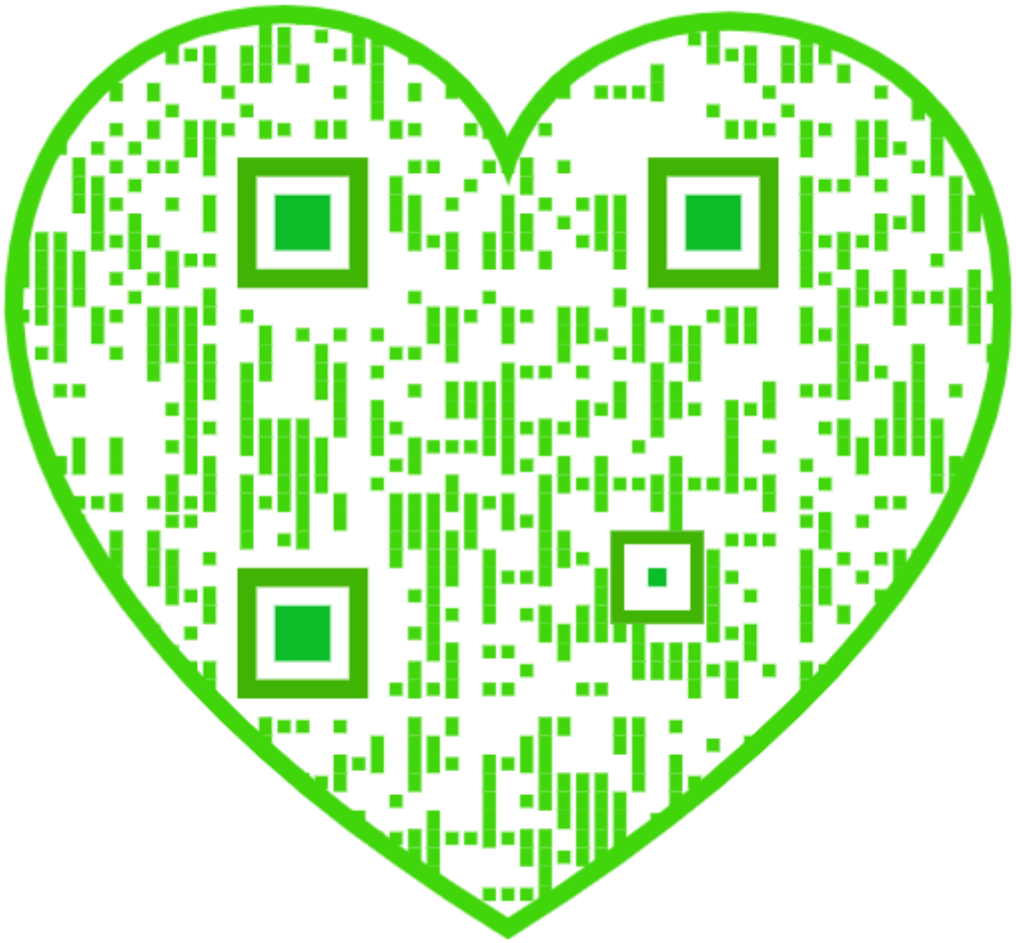

[Voorwoord]

Machtig, geweldig stormen zij op onze menschelijke waarneming aan de massale worstelingen tusschen het Gaande en het Komende, wanneer het relief van de Historie die aan het nageslacht in zijn grandiose lijnen openbaart.

Maar als een nietig pogen en drijven, als een dwaas verbeteren- of genezen- of oplossen-willen van dezen of genen zeloot, doen diezelfde massale menschenbewegingen zich voor, gezien in het kader van het heden, waargenomen door de tijdgenooten zelven in het chaotisch gewriemel van het klein individueel doen en begrijpen.

De mensch, die, onbewust van de kosmische Eenheid, de heerschappij der Natuur alleen beseft in Hare voor hem zichtbare krachtsuitingen, meent te staan tegenover de maatschappelijke werkingen als Bestuurder en Wil, in plaats van zich te voelen als leem, gevormd en gekneed tot zwakheid of kracht, tot wanstaltigheid of schoonheid, tot dwerg of reus, naarmate de leem van nature traag is of gevoelloos, dan wel gehoorzaamt den fijnsten

druk van den boetseerder, zich laat vergoddelijken onder de stage bewerking van het altijd scheppende en herscheppende leven.

De mensch, niet kennend het wezen der dingen, gevoelt alleen de Natuurmachten buiten hem, maar voelt ze niet in eigen wezen en worden, niet in eigen levensvormen.

Hij is als een Galathea, geworden onder Pygmalion's handen tot schoonheid, doch loochenend haar Schepper, meenend in naïeven hoogmoed te leven een eigen spontaan, vrij, onafhankelijk leven.

De mensch die niet kent de eenheid van alle levensverschijnselen, zich niet bewust is de immanente krachten ook van het *maatschappelijk worden*, ziet het Groote als kleinheid, het Onafwendbare als toeval, het Veranderende als gevaar.

Want hij weet niet te reflecteeren - als deel van het Heelal - in eigen zijn en wezen eeuwige wetten, wetten het zuiverst weerspiegeld in hen die, ziende de heilige intentiën van het Leven, gehoorzamen in stille devotie, wetend dat zij gehoorzamen, voelend hun ondergeschiktheid aan de altijd opstuwende wereldkrachten als de hoogste religie van hun Mensch-zijn.

I.

Het was te voorzien, dat de hedendaagsche beweging onder de vrouwen der bourgeoisie min of meer heftige protesten zou uitlokken, dat vooral op de snelle ontwikkeling der beweging in den laatsten tijd van verschillende kanten zou worden gereageerd. Op elke actie volgt onvermijdelijk een terugslag, die dan weder een prikkel tot nieuwe actiën vormt.

Nu is het evenwel niet een zoodanige prikkel welke mij noopt de onlangs verschenen brochure[1)] van freule de Savornin Lohman te gaan bespreken. Voor mij, tegenstandster van het burger-feminisme, kan een zoodanige prikkel niet bestaan. Maar het geschriftje in kwestie is zóó kenmerkend voor het zien en voelen en begrijpen van hen, die de reactionnaire elementen in de dameswereld vertegenwoordigen, dat het zijn nut kan hebben dit zien en voelen en begrijpen van een maatschappelijke groep of klasse nog eens met met volle aandacht te gaan ontleden!

Zoowel het omvangrijke werk ‘Hilda van Suylenburg’ als de dezen roman critiseerende

1) ‘De liefde in de vrouwenkwestie.’

brochure typeeren de klasse waartoe beide schrijfsters behooren, en als zoodanig geven zij zeer getrouw weer twee geestelijke stroomingen in de hedendaagsche samenleving. De eerste strooming, uitgaande van de zich noemende ‘feministen’, bourgeois-vrouwen, die een fellen strijd voeren ter verkrijging van al de voorrechten die de man harer eigen klasse bezit, doch zonder zich de kern, de oorsprong van haar willen en streven ook maar in de verte bewust te zijn. De tweede strooming, uitgaande van de behoudzuchtigen in de bourgeoisie, die zich evenmin van het waarom van hun reageeren rekenschap geven.

Het laatste vloeit logisch uit het eerste voort. De strijd der ‘feministen’ hoewel getuigend van energie en kordaatheid, heeft tot dusverre een te oppervlakkig, opportunistisch karakter, dan dat de tegenstanders er houvast aan kunnen hebben.

Zij wedijveren dan ook met hen die zij aanvallen in gebrek aan inzicht en gemis aan een leidend beginsel.

Hoogst eigenaardig is voor hen die er buiten staan al dat schermen en pareeren van weerszijden in het duister, zonder dat een der strijdenden vasten grond onder de voeten heeft.

In een zeker opzicht kan freule de Savornin Lohman dan ook voorloopig gerust zijn. Zoolang aan de beweging, welker verschijnselen zij zoo tegennatuurlijk en gevaarlijk acht, elke vaste kern ontbreekt, en zoolang die beweging begrensd blijft binnen den kleinen kring van denken, dien zij zich tot heden heeft afgebakend, zoolang zal zij geen hemelbestormend karakter dragen, en kan de reactie nog ruim spel hebben. De strijdende dames hebben voorshands geen grootere vijandinnen dan zichzelven. Niet alle,[1)] maar vele der door haar gebezigde wapenen verraden de zwakheid niet van hun *willen*, maar van de theorie waarop zij dat *willen* baseeren.

De voor mij liggende brochure heeft een zonderlingen indruk op mij gemaakt.

Dat de levensvisie van de schrijfster niet overreikte het bescheiden terrein van een binnentuintje, door hooge muren afgezonderd van de onmetelijke wereldwijdte rondom, dat wist ik reeds. Maar ook de kleinste gaarde kan zeldzame bloemen voortbrengen, streelen onze gevoelingen, de zintuigen onzer ziel door fijne

1) De tentoonstelling van vrouwenarbeid was m.i. een eerbiedwekkende krachtsuiting.

schakeeringen van tinten en lijnen. In *dit* geestestuintje echter zocht ik te vergeefs naar harmonie, naar eenheid in aanleg. In dit geschriftje vond ik een vreemde warreling van gedachten, een mengeling van absolute verklaringen, eenige bladzijden later gevolgd door even absolute tegenverklaringen. Ik vond een chaotisch gewarrel van conventie-eerbiediging en conventie-tuchtiging, en dit alles zoo dooreen geschud, dat men, aan het einde gekomen, het allereerst zich afvraagt: 'Wat zou de schrijfster van deze critiek nu eigenlijk zelve willen of wenschen?'

Gesteld dat de maatschappelijke bewegingen, in plaats van te leiden en te vormen het menschelijk willen, *door* ons willen werden gewekt, waar zou freule de Savornin Lohman dan wel de dames in onzen tijd willen heenstuwen?

Zij spreekt nu eens met bitterheid over 'manvrouwen', dan weder spreekt zij van 'de onbehagelijke, bekrompene, onbeduidende, terecht uw spotlust opwekkende oude-jonge-juffrouw' en vervolgt dan:[1)]

> 'Is de schuld niet aan u, ouders, die haar onvoorbereid, verstrikt in leugenvoorstellingen, het wreede leven hebt ingestuurd? Wat hebt gij gemaakt van haar, gij die de verant-

1) Bladz. 39-40.

> woording draagt van het bestaan dier wezens, die door uw wil werden, en door uw zorg bekwaam behoorden te worden gemaakt voor den komenden strijd van elk menschenleven? In plaats van haar te wapenen zooveel in uw macht stond tegen de werkelijkheid, de misschien bitter ontmoedigende, maar dan toch eenmaal bestaande werkelijkheid van het toekomstig lot van zoovele vrouwen, hebt gij haar listig gevangen gehouden in een klein cirkelgangetje van niet mogen weten, niet mogen zeggen en niet mogen doen enz.....'

De jonge meisjes mogen dus, volgens de schrijfster, niet zooals tot dusverre, in ledigheid wachten, en zij mogen ook niet, zooals de heldinnen in 'Hilda van Suylenburg' in afwachting van een 'liefdeleven' naar een hoog levensdoel streven onafhankelijk van den man, want dàn worden het volgens haar 'man-vrouwen.' Maar wat mogen zij dan eigenlijk wèl doen? Welke denkbeelden heeft freule de Savornin Lohman aangaande de toekomst?

Men heeft het recht die vraag te stellen aan iemand die, blijkbaar nog onbewust van de diepere oorzaken van de wereld- en menschenworstelingen, meent dat individuen, of groepen van individuen, de macht hebben de maatschappij willekeurig her- en derwaarts te slingeren, naar gelang de een of andere idee of fantazie toevallig in menschenhersens heeft post gevat.

Zoo meent zij o.a. dat ‘de eerlijk-geëmancipeerde man-vrouw ontstaan is ‘als een reactie tegen de onbeduidendheid der ‘gansjes’!![1)]

Wat zou zij zelve nu eigenlijk willen of hopen?

Ik weet het: één *Leitmotiv* ruischt weemoedig klagend als een Aeolusharp door het geheel, en juist omdat dit *Leitmotiv*, als nagalm van het verdwijnende in deze periode van ons maatschappelijk zijn, een zekere bekoring voor mij heeft, omdat daarin natrilt de poëzie van den wegvluchtenden tijdgeest, daarom alleen legde ik het boekje niet met een glimlach ter zijde, maar bleef naspeuren met telkens weer dezelfde vraag voor mij als een obsessie.

Nog eens de eerste bladzijde overgelezen:

> ‘De meeste menschen, die zich met groote drukte aan 't hoofd van deze of van die beweging stellen, hebben ten slotte met al hun gepraat en geschrijf toch zoo heel weinig nieuws te vertellen. Ze brengen zoo weinig, althans goeds, tot stand. Het is een ronddraaien in een cirkelgang: “Zoo deugt de toestand niet: dus moet het anders worden.” Maar hoe dat andere dan zijn zal, dat wordt ons wel voorgespiegeld met veel mooie woorden en luidklinkende phrasen, maar ten slotte stuit de uitvoering af op allerlei, dikwijls onoverkomelijke bezwaren. Zoo komt men er dan wel eens toe zich moedeloos af te wenden van die idealisten, die

1) Bladz. 30.

maar steeds van een betere *toekomst* droomen - die toch nooit baanbreekt
en *heden* wordt.'

Zoo beeldt zich derhalve voor het geestesoog van freule de Savornin Lohman de geschiedenis van ons maatschappelijk worden en verworden ongeveer aldus:

Op een goeden dag - laten wij zeggen als er een zeker aantal 'maatschappelijke misstanden' aan het licht komen, steken eenige goedwillige menschen of 'idealisten' de hoofden bij elkaar en zeggen.... 'Zoo deugt het niet.' En dan bedenken zij iets nieuws, zooals nu b.v. met de 'vrouwenkwestie' of de 'sociale kwestie' of de 'wereldvrede kwestie' of andere kwesties. En dan zetten zij een plannetje in elkaar dat er, zoo op de hand bekeken, wezenlijk niet kwaad uitziet! En dan gaan zij, gewapend met hun plan, 'kwesties' en 'bewegingen' maken en.... zooals freule de Savornin Lohman nu van de 'vrouwenkwestie' vindt - heele gekke, onnatuurlijke en zelfs gevaarlijke dingen doen en schrijven!

Eén ding is zeker. Als - om ons thans tot 'de vrouwenkwestie' te bepalen - er nog zóóvelen zijn, die de damesbeweging in dàt licht beschouwen, als er nog Paters en Maters fami-

lias zijn, en hoogleeraren en doktoren en vele vele anderen, die het monnikenwerk verrichten van in woord en schrift te demonstreeren, dat de strijd van de vrouw der bourgeoisie in onze dagen een treurig ziekelijk verschijnsel is, dan is dit - het zij nogmaald herhaald - in de eerste plaats de schuld van de strijdenden zelven.

Indien deze, stevig gerugsteund door het verleden, door de geschiedenis, *de oorzaken* aantoonden èn van hun geleidelijke onderdrukking in de grijze oudheid, èn van hun vrijwording van thans, zij zouden weldra hunne tegenstanders ontwapenen. Maar zij blijven hun kracht zoeken in ideologie, in abstracte redeneeringen over RECHT, alsof er op deze planeet een ander recht bestaat dan een langzaam *geworden* recht; alsof het begrip NATUURRECHT niet een ijdel zinledig woord wordt zoodra wij het geschiedboek der menschheid openslaan.

De strijdende dames redeneeren over idealen, zonder zich bewust te zijn dat alle levensvatbare idealen geworteld zijn in den diepen ondergrond van het economisch leven, dat zij weêrspiegelen het onafwendbare.

De eeuwenlange onderdrukking der vrouw had economische oorzaken, was de moreele afschaduwing van de zich ontwikkelende maatschappe-

lijke verbanden in de oudheid, evenals de strijd en de geleidelijke verheffing der vrouw in deze dagen evenals hare geestelijke vrijwording is de moreele afschaduwing van het economisch ontwikkelingsproces van thans.

Over de ‘vrouwenbeweging’ schreef ik het vorig jaar:[1)]

> In den talrijken middenstand verdween langzamerhand het geërfd bezit[1)].
> De huwelijken werden schaarscher en veel later gesloten dan voorheen.
> Het jonge meisje, opgevoed voor het huwelijk, gewoon op ongeveer twintigjarigen leeftijd dien reddenden haven binnen te zeilen, zag langzamerhand dien haven zich sluiten en stond eensklaps onwetend, onkundig en krachteloos tegenover een samenleving waar, op economisch terrein, alle plaatsen van oudsher door den man waren ingenomen.
> Na de eerste paniek traden - zooals dit te allen tijde bij groote evolutionnaire bewegingen geschiedt - enkele krachtige individualiteiten naar voren. Energieke vrouwen uit den zwaar geteisterden middenstand wisten, dank zij een doortastend handelen, af te dwingen den wetgever nieuwe wetten en verordeningen in overeenstemming met de zich ontplooiende toestanden, wetten die op wetenschappelijk terrein de groote levensarena voor haar openstelden. Een nieuw tijdperk van ontwikkeling brak voor de bourgeois-vrouw aan.
> Eerst schoorvoetend, onwillig bijna werd die opengestelde arena door de zwakkere zusteren der baanbreeksters betreden. Alleen door den uitersten nood gedwongen, gingen zij aan

1) *Socialisme en Feminisme.* De Nieuwe Tijd, jaargang 1898.

1) *Socialisme en Feminisme.* De Nieuwe Tijd, jaargang 1898.

> den arbeid. Wanneer zij slechts één kans hadden om aan ‘het eigen brood verdienen’ te ontkomen, waren zij dankbaar. Elk huwelijk, zelfs een huwelijk zonder liefde, beschouwden zij als een redding; en nagenoeg een kwart eeuw ging voorbij, zonder dat de hoogst menschelijke aandrift: *arbeiden om des arbeidswille* hare zielen beroerde.

Neen, ‘Hilda van Suylenburg’ is *geen onwaar* boek, maar het is een pijnlijk-oppervlakkig boek - een boek dat alleen behandelt enkele bovenopliggende verschijnselen. Hilda van Suylenburg vertolkt de heftige revolte van een ziel tegen wat er in eene klasse der maatschappij omgaat, tegen alles wat volgens de auteur ‘niet hoefde’ omdat zij niet begrijpt, dat elk verschijnsel een oorzaak heeft, dat elk verschijnsel voortvloeit uit het rusteloos veranderend leven.

Al het grootsche en geweldige dat in dezen tijd onder allerlei vormen zich aan ons opdringt, kan slechts worden omvat door hen, die de verborgen leidende krachten in de wereldorde hebben nagespeurd en beluisterd; die er zich rekenschap van geven welk stuk geschiedenis wij menschen heden beleven, of *maken.* Want hoewel geleid en gestuurd, zijn wij MAKERS, zij het ook meestal onbewuste makers van de maatschappelijke vormen.

De merkwaardige bouwers van de koraalbanken, die eilanden aan de oppervlakte van den

oceaan doen verrijzen, zijn zij lager te schatten, wijl zij onbewuste dienaren zijn van het mysterievolle Leven? Is hun arbeid minder grootsch omdat zij onderworpen zijn aan immanente krachten?

Ideale schoonheid ligt er voor hen, die in alles de almacht der kosmische krachten erkennen en de leiding voelen van het altijd hooger willende Leven, in dat bewust gehoorzamen, dat bewust dienaren zijn.

Maar er zijn anderen die geen leiding voelen, die alleen erkennen de absolute vrijheid, de spontaneïteit van de menschelijke ideeën en idealen; er zijn anderen die iets mooi of leelijk, zegenrijk of gevaarlijk noemen, naarmate de stof waarvan zij zelven gemaakt zijn hun geest voor de eene of de andere richting toegankelijk maakt.

II.

'Hilda van Suylenburg' vertolkt zeer zuiver het zien en begrijpen van een vrouw uit de thans gezaghebbende klasse onzer samenleving, en 'De liefde in de Vrouwenkwestie' vertolkt even zuiver het zien en begrijpen van eene door aanleg en

omstandigheden geheel anders gekneede vrouw uit diezelfde klasse.

De auteur van den roman, in vage lijnen aangevend het embryo van het toekomstig vrouwzijn, weet zeer beslist *wat* zij wil, al begrijpt zij niet *waarom* zij zoo wil. De auteur van de brochure is veel meer onbewust in willen en denken, omdat zij weifelend blikt nu eens naar het voor haar schoone verleden, dan weder naar de voor haar onschoone toekomst. En in die onzekerheid, soms bewogen door een vage hoop dat verleden nog te kunnen vasthouden, toch intuïtief gevoelend dat die hoop ijdel is, heft zij een klaagzang aan over de ruïnen van het heden, over de alom in puin stortende hooge blanke tempels van haar vrouwelijkheid, die eenmaal haar trots waren en haar glorie.

En die klacht ruischt ons tegen als een dier liefelijke bijna vergeten melodieën van voorheen, nog eenmaal ons voortooverend de beelden en visioenen van vervlogen dagen.... Maar dan sterft het oude lied weer weg, de weeke stemming wijkt, de even ingesluimerde veerkracht ontwaakt, en gestaald door het rusteloos voortstuwende leven, wenden wij den blik niet meer achterwaarts maar naar het komende, naar de nieuwe glorie die daar daghet in het Oosten, en

die reeds vergoudt de tinnen van nieuwe tempels, reiner, hooger, trotscher dan die welke in de oude wereld in puin vielen.

Maar de stem in het klein levenstuintje wil niet zwijgen, de zangster van het verdwijnende wil niet zien naar het oosten, want zij meent te putten haar kracht om tegen het Komende op te staan uit de eeuwige bron der Natuur - die Natuur die - zooals Laura Marholm schreef ‘het wijfje door de wouden doet rennen met een klagend roepen om zich te kunnen paren aan het mannetje.’

Het is zoo volkomen verklaarbaar dat freule de Savornin Lohman, gegeven hare levensvisie, hier meent zich aan een rots vast te klemmen, hier meent een onoverwinnelijk standpunt in te nemen te midden van de kokende branding der levensgolven in dezen tijd.

Inderdaad de Natuur doet ‘het wijfje klagend door de wouden rennen.’ Maar dat beeld van Laura Marholm slaat niet op het lied door Anna de Savornin Lohman aangeheven: ‘het smachten van de vrouw naar een groote, steungevende, haar leven vullende liefde, - vrouw die reikhalsde naar haar meerdere[1)]. Het slaat niet op ‘zwak en hulpeloos en dorstend naar 't mogen

1) Bladz. 19.

geven van liefde aan een die dat verdiende[1] zooals de schrijfster zegt van Sonja Kowalewska; niet op het leeren kennen van dien éénen voor wien de bloem harer vrouwenliefde vol open kon gaan[2].

Dat vrouwelijk liefdegevoel, door Anna de Savornin Lohman zeer schoon beschreven, langzaam geworden in den loop der eeuwen is *niet* de liefde van de schepselen des wouds. Deze zoeken geen steun, geen hun leven vullende liefde, zoeken niet naar een meerdere, denken niet aan 't mogen geven van liefde aan één die dat verdient.

Het liefdegevoel van de hedendaagsche mensch is een langzaam gekweekte hoogere vorm van liefde, de vrucht van een eeuwenoude cultuur, een vorm van liefde langzaam ontworsteld aan de duisternis der tijden.

Wanneer, op welk tijdstip der wereldontwikkeling en op welk plekje van den aardbodem is ontkiemd in de ziel der vrouw datgene, wat de schrijfster thans, op het einde der negentiende eeuw onzer Christelijke jaartelling, als haar dierbaarst goed zou willen beschermen tegen de schennis van het naderende?

Was het in de z.g. vóórhistorische tijden, in die donkere tijden van het mensch-zijn, door de anthro-

1) Bladz. 21.
2) Bladz. 23.

pologen aangeduid als de perioden van wildheid?

Was het in de steenperiode, toen de mensch ongeveer nog leefde en paarde als het wouddier van thans, toen de menschelijke taal zich begon te ontwikkelen?

Was het in de perioden van barbaarschheid, toen in de allereerste menschengroepeeringen, de eerste oervorm of celvorm van een maatschappelijk verband zich vertoonde, toen de sexueele verhoudingen evenals de bezitstoestanden communistisch waren. Toen polygynie of polyandrie - bij sommige volken zelfs algeheele promiscuiteit, en paring tusschen *allernaaste* bloedverwanten - de heerschende sexueele moraal vormden?

Was het toen uit de matriarchale gentes of familiegroepen (de groepen waar de afstamming der kinderen in de moederlijke lijn plaats vond, omdat alleen de moeders haar eigen kinderen kenden) zich ontwikkelden de patriarchale gens, en daaruit later het monogamisch huwelijk, vrucht van den zich ontwikkelenden individueelen eigendom - het monogamisch huwelijk, dat onherroepelijk onderwierp de vrouw aan den man, het monogamisch huwelijk met zijn onafscheidelijke schaduw: de geldprostitutie?

Was het in den oud-Griekschen bloeitijd, toen in Athene het wettige huwelijk voor de hoogst

ontwikkelden niets anders was dan de mogelijkheid voor den man om aan zijn wettig erkende kinderen zijn bezit na te laten, toen er van persoonlijke liefde tusschen gehuwden slechts zelden sprake was, in den tijd toen een Aspasia leefde, toen het Grieksche hetearendom bloeide?

En waar en hoe ontkiemde dat hoogere liefdegevoel bij de thans nog levende volken op aarde, wier bestaan, wier voelen en begrijpen weinig van dat der ons bekende woudschepselen verschilt?

Ik vermoed dat freule de Savornin Lohman bij dien vluchtigen historischen terugblik zal antwoorden, dat de persoonlijke geslachtsliefde: de liefde van één vrouw tot één man - de liefde zooals wij Westersch-Europeesche vrouwen die heden kennen - langzaam zeer langzaam opbloeide uit het monogamisch huwelijk - het huwelijk geboren uit de noodzakelijkheid voor den man, toen hij bezitter werd, om slechts één wettige vrouw te nemen, ten einde voortaan zijn wettige kinderen te laten erven; waarbij hij zich echter de vrijheid voorbehield, om naast die ééne wettige vrouw meerdere vrouwen te kunnen *koopen, zonder wettelijke* verplichting.

De geld-prostitutie belichaamt nog steeds dat kooprecht van den man, is van de vroegste tijden

tot op heden een der meest kenmerkende verschijnselen van het recht van den sterkste, en zal niet verdwijnen voor en aleer de maatschappelijke werkingen dàt recht zullen aantasten en vernietigen.

Het monogamisch huwelijk, derhalve het uitvloeisel van den individueelen eigendom, *kweekte* na een eeuwenlange evolutie in de sexueele verhoudingen langzamerhand bij de vrouw die nederige slingerplant-liefde door freule de Savornin Lohman treffend schoon bezongen, *die* liefde welke het vrouwenleven zoo diep tragisch deed zijn, en welke zij nochtans zou willen bewaren als een kostbaar kleinood voor alle volgende geslachten van vrouwen.

En zij zou dit willen, omdat zij niet beseft dat dit onmogelijk is, niet beseft dat het rusteloos voortbewegen in de menschenmaatschappijen, van de vroegste tijden tot in onze dagen, tot ondergrond heeft de achtereenvolgende verhoudingen waarin de mensch gestaan heeft en in de toekomst zal staan tot de Natuur.

Elke verandering in die verhouding wijzigt zijn levensvormen, wijzigt derhalve zijn zieleleven, zijn denken en gevoelen. Dit leert ons de geschiedenis, dit leert ons de literatuur van vorige eeuwen.

De mensch, als voortbrengend wezen, herscheppend en vermenigvuldigend de natuurgaven, is *ge-*

worden, en dat juist stempelt hem tot *mensch*, verheft hem boven de schepselen des wouds.

De rots waaraan de schrijfster dus meende zich vast te klemmen, als een geloovige aan het kruis, blijkt een zandgrond te zijn, die onder hare voeten wegzinkt.

De oorspronkelijke paardrift, de zuivere natuurdrang, in alle schepselen ook in de mensch-schepselen rusteloos werkend, wordt door niemand ontkend, ook niet door de schrijfster van 'Hilda van Suylenburg'. Maar de hoogere de ideëele vormen, waarin die natuurdrang bij de verschillende cultuurvolken in rijke verscheidenheid zich openbaart.... dáárop komt het aan bij de beoordeeling van de verschijnselen in het menschelijk zieleleven. Want wij weten dat dit zieleleven steeds mede evolueert, steeds volgt de richting der maatschappelijke ontwikkeling.

Indien er een menschelijk oerwezen - man of vrouw - ware te kennen, zou men van een *oorspronkelijk* zieleleven kunnen spreken, doch dit is thans onmogelijk. De donkerste tijden van het mensch-zijn op deze planeet ontsluieren hun geheimen niet. De geschiedvorschers en anthropologen leerden ons echter de primitieve menschen eenigermate kennen in hun eerste maatschappelijke groepeeringen, ook in hun sexueel

leven. Bovendien kennen wij de zeden en de moraliteitsbegrippen nagaan bij de thans levende z.g. barbaarsche volksstammen onder andere hemelstreken - volken en rassen, die bijv. nog in kannibalisme leven, de eilanders in de stille Zuidzee, de Zuid-Australiërs enz. Ethnologische studiën kunnen ons, kinderen der Westersche cultuur, daaromtrent veel wetenswaardigs leeren.

De exclusieve liefde van de vrouw tot één man - die liefde, door den man, behoudens enkele uitzonderingen, nog altijd niet gekend, die edele vorm van liefde met al de daarbij behoorende behoeften van het-zich-vermeien-in-eigen-zwakheid tegenover de kracht en verhevenheid van een Meester een Messias - die liefde is geen Natuurverschijnsel maar een Cultuurverschijnsel, geen Natuurliefde maar een Cultuurliefde. Zij is het resultaat der tijden - een resultaat, dat zelfs in het geestelijk zoo hoog gestegen Hellas nog niet bestond. Zij is het resultaat van het langzaam *gewordene!*

En.... erkennen de schoonheid van dat gewordene op onze planeet, is tevens erkennen de schoonheid van het thans *wordende*, de schoonheid van het nieuw oprijzend Ideaal, dat altijd verder, altijd *hooger* ons wenkt.

Alle levensvormen ontstaan uit vroegere ver-

gane levensvormen, groeien, bereiken hun hoogtepunt, om daarna als alles wat volgroeid is weer te dalen, onder te gaan, af te sterven.

Maar elk afsterven is een herleven onder anderen vorm.

Alles wat wij in onze dagen zien gebeuren, alles wat de een dankbaar en hoopvol, de ander treurig en bitter stemt, is een langzaam verval en tevens een nieuw opbloeien.

Maar in een hoog ommuurd levenstuintje, met slechts de angstig vastgehouden visie van het ondergaande, zonder te zien de glorie van het dagende, moet wel een zekere neerslachtigheid de enkeling bevangen.

De vrouwentype door Laura Marholm geschetst, die type behoorend bij een thans langzaam ondergaande periode in de geschiedenis der menschheid, zal eenmaal verdwijnen, even zeker als de zomer plaats maakt voor de herfst, de winter voor de lente - zal verdwijnen, niet omdat sommige menschengroepen dit willen, maar omdat de toekomstige toestanden die type niet meer behoeven, omdat zij in een latere periode niet zou passen, omdat de vrouw, tot dusverre levend alleen voor eigen huiselijke sfeer en eigen gezin, thans *moet* gaan leven in de volle gemeenschap, omdat haar maatschappelijk

isolement ophoudt en zij, opgezweept door het willende Leven, een direct voortbrengende kracht in de samenleving *moet* worden.

> ‘De vrouw heeft derhalve haar felsten onverbiddelijksten strijd te voeren tegen zichzelve tegen natuurlijke en geërfde eigenschappen, eigen geestelijke vadsigheid, eigen gekweekte, gevoede en zelfs overvoede ziele-behoeften, gevolgen van haar broeikassen bestaan, van haar sociale gevoelloosheid en eeuwenlange economische onwaarde.
> Diep tragisch is voor wie hem begrijpt die bange strijd in eigen binnenste. Ondanks de wereld-evolutie die haar onzacht wakker heeft geschud en voortjaagt, wil de vrouw nog altijd blijven knielen voor de oude altaren: het als voorheen uitsluitend opgaan in liefdesgeluk en moederweelde wat haar ál placht te wezen. Zij klampt er zich nog in wanhoop aan vast. Al haar aanhankelijkheid, al haar slingerplantbehoeften komen in opstand tegen den wreeden tijdgeest, die haar uit den stillen vredestempel van weleer wegsleurt, haar drijft in het woelige leven midden in den ruwen broodkamp.
> Eerst nà die pijnlijke overgangsworsteling breekt er een tijdperk aan, waarin zij zich gaat aanpassen aan het nieuwe vreemde *moeten!* De kasplant-behoeften verschrompelen, verdwijnen. Een zeker *willen* ontwaakt in de door gehamer van feiten geharde ziel. De krachtigen gaan voor, de zwakkeren volgen, totdat een nieuw geslacht opgroeit, van den aanvang af ademend in de ruimere, den geest stalende gedachtensfeer. Maar onder die allen, sterken en zwakken, schijnen slechts enkelen te begrijpen de grondoorzaak van het nieuw geestesleven der vrouw in dezen tijd. Slechts zeer

> enkelen zijn zich bewust dat hare idealen, als alle idealen, opbloeien uit den bodem van het zijnde en wordende.'[1)]

De edelste vrouwentype uit het verdwijnende tijdperk was inderdaad de vrouw ons door Laura Marholm geschetst - de vrouw die, hoe rijkbegaafd en geniaal ook, behoefte had aan ontvangen, aan volmaking, die zich bewust was slechts gedeelte te zijn van een eenheid, de vrouw die gruwde van eigen halfheid, hunkerend naar de haar volmakende Liefde.

En de edelste mannentype in diezelfde periode werd belichaamd door hem, die zijnerzijds behoefte had aan geven, geven aan de vrouw van al het zijne, die behoefte had voor haar te werken, te beschermen de zwakkere, haar te koesteren in de almacht van zijn man-zijn.

Deze beide typen, vormend de incarnatie van het verdwijnend Individualisme, weerspiegelden in zijn en wezen zoo zuiver mogelijk de ideëele zijden van de economische en maatschappelijke eischen, zooals door alle eeuwen heen juist de fijnst bewerktuigde en hoogste typen het scherpst de immanente wereldkrachten weerspiegelden. Maar deze typen kunnen niet behouden blijven in een tijd, welke daaraan niet langer behoefte heeft,

1) 'Socialisme en Feminisme' De Nieuwe Tijd.

waarin deze typen anachronismen zouden worden.

De oorspronkelijke natuurdrift zal altijd blijven vormen de impuls van het liefdewezen, maar de ideologische vormen waarin de liefde zich bij de mensch openbaart en ook in de toekomst openbaren zal, deze houden verband met alle andere verschijnselen in het economisch en maatschappelijk leven.

De mensch is ook daardoor mensch in den hoogen zin des woords, omdat bij hem, ten gevolge van zijn speciale verhouding tot de natuur, de oorspronkelijke brute aandrift zich in zijn geest langzamerhand heeft omgezet in den vorm van een ziele-behoefte. En bij de vrouw, met haar intens gemoedsleven, doet de ziele-drang zich het sterkst gevoelen.

De vraag is nu echter hoe in de toekomst, in eene door de economische noodzakelijkheid langzaam gerevolutionneerde samenleving, de natuurdrang zich in der menschen bewustzijn zal weerspiegelen.

Anders dan nu, daaraan kan geen twijfel bestaan.

Want de man, niet langer uitsluitend kostwinner, niet langer meester, beschermer, zal langzamerhand verliezen die geërfde meester-eigenschappen, zal ook niet meer verlangen die exclu-

sieve, dienende, nederige hem omstrengelende liefde van voorheen. Reeds nu zien wij bij de jong opkomende mannelijke generatie verschijnselen, aanduidend dat de geest des tijds ook daar werkt. Reeds ontwaakt bij vele jonge mannen de behoefte aan eene levensgezellin zelfstandiger, onafhankelijker, viriler, dan voorheen de vrouw kòn wezen.

En de vrouw in het huwelijk, niet langer beschermd, zwak, hulpeloos, ademend in kleine bekrompen sfeer, niet meer kasplant, maar gedwongen door de ijzeren noodzakelijkheid om mede te arbeiden, te verdienen, te denken, te handelen, gehard langzamerhand door de hare ziel beukende realiteiten van het leven, zal verliezen hare geërfde en gekweekte slingerplantbehoeften.

Mannen en vrouwen zullen rusteloos liefde en wederliefde blijven zoeken; liefde zal voor allen blijven de zon de gloed van het menschenbestaan; het derven van liefde zal voor allen en - hierin sta ik geheel aan de zijde van Anna de Savornin Lohman - juist voor de hoogst en edelst voelenden zijn het derven van het rijkste levensgeluk. Maar *hoe* dat liefdegevoel zich zal openbaren, welke vormen het in de toekomst zal aannemen, dàt kan alleen de toekomst leeren.

Wel wijzen alle teekenen des tijds naar veel edeler reiner vormen dan thans in onze dagen van leugen en schijn, van toenemende demoralisatie, van ontucht in en buiten het huwelijk, van gekochte en betaalde liefde met en buiten de wet; naar edeler reiner vormen, wanneer de vrouw, voortgestuwd door de zich ontwikkelende maatschappelijke krachten, sterk genoeg wordt om dat deel van haar zieleleven vrij te houden van elke smet van elke lage berekening.

Freule de Savornin Lohman, thans nog geestelijk gevangen binnen de muren harer klasse, zal waarschijnlijk al het bovenstaande als ongerijmd of lachwekkend verwerpen, totdat wellicht.... wie weet.... op een of ander tijdstip van haar leven de Genius der Evolutie, geroerd door de zangen van dat klagend, het verdwijnende nastarend menschenkind, dat hem nog niet kent, haar verschijnt en troostend tot zich wenkt, haar steunend bij het beklimmen van de steile ladder der wetenschap, die haar eindelijk omhoog voert om ver over de muren van haar levenstuintje heen te zien, om ruimer te ademen en Schoonheid te vinden.

Dan zal zij, als Mozes op den bergtop, aanschouwen achter zich den doorgetrokken woestijn, en

vóór zich het Beloofde Land.... maar gelukkiger dan hij het ook betreden kunnen.

Het Beloofde Land.... denkt de zangster met bittere spot, waar mijn ideaal met voeten wordt getreden, waar ‘man-vrouwen’ trachten te loochenen zijn bestaan, waar beeldstormers verbrijzelen de tempels van mijn vrouw-zijn!

III.

De leidsters der beweging onder de vrouwen der bourgeoisie zijn inderdaad in veler oogen beeldstormsters, omdat zoovelen zich niet bewust zijn dat elk energiek ingrijpend menschelijk willen niet is oorzaak, maar verschijnsel, uitdrukking. Het menschelijk streven en hopen en verlangen en ageeren en tegenstreven, vormt in zijn oneindige verbijsterende rijkdom en verscheidenheid de ideëele afschaduwing van het leidend fundamenteel maatschappelijk proces. Het eigenaardige is wel, dat de beeldstormsters zelven meenen de oorzaken te vormen van het nieuw geestesleven onder de vrouwen, meenen dat zij - vertegenwoordigend de vooruitstrevende groepen

- oneindig veel hooger staan dan alle vroegere generaties van vrouwen, en met volle handen weldaden uitstorten over haar geslacht, dat tot dusverre diep ternedergebogen onder de Egyptische dwingelandij van den man, slechts op hen wachtte om de groote tocht naar het schoone Kanaän te aanvaarden.

De profetenmantel, waarin de zich noemende 'feministen' met zooveel naïeveteit zich hullen, verklaart wel eenigszins de spot en ergernis der reactionnair-gezinde omstanders; verklaart ook het scepticisme van een zoo ernstig en wetenschappelijk man als Prof. Winkler[1)] die, als psychiater en volbloed ideoloog, nog steeds aandachtig zoekende is naar de moreele oorzaken van de hem zoo raadselachtig en schier angstwekkend voorkomende verschijnselen in de heden daagsche dameswereld; maar zoekende is op een terrein waar hij *nooit* zal vinden. Als vakgeleerde niet in de gelegenheid op economisch en sociologisch gebied verkenningen te doen, en door feministische geschriften geheel op een dwaalspoor gebracht, zal de oplossing van de *puzzle* voor hem niet gemakkelijk wezen!

1) 'De vrouw en de studie' voordracht van Prof. Winkler gehouden op 10 November 1898 te Rotterdam.

De tactiek der beeldstormsters doet zelfs den wèlgezinden en wèl begrijpenden pijnlijk aan. Geen wonder dat zij de niet begrijpenden tot een reactionnair optreden prikkelen.

Toch is die tactiek verklaarbaar. Het soms zoo stuitende in het optreden der feministen, hun geheel-en-al-gelijk-op-willen met den man, hun niet in woorden maar metterdaad loochenen en wegcijferen van het moederschap, van de meerdere zwakheid der vrouw, van hare *thans* nog bestaande aanhankelijkheidseigenschappen, dit alles karakteriseert de eerste onhandigheden van een nieuw optreden.

Doch staan wij thans stil bij een andere zijde van de kwestie.

Aangenomen een oogenblik dat zij, die door Anna de Savornin Lohman ‘man-vrouwen’ worden genoemd inderdaad beeldstormsters zijn, vindt zij de verwoeste beelden en altaren wel een rouwzang waard. Waren de meeste niet ruwe grove afgodsbeelden? De hooge vrouw-type en de hooge man-type in de zich vervormende samenleving, hoe zeldzaam waren zij! Welk een smartelijke ontgoocheling wachtte in deze maatschappij vele vrouwen die meenden te gemoet te gaan een ‘liefdeleven’. Alleen zij die weinig begaafd waren, arm aan ziel en verbeelding, stelden zich

tevreden met een flauwe afschaduwing van het gedroomde liefdeleven. De anderen, de meer eischenden, realiseerden niet zelden na een korte illusie wat de schrijfster zelve noemt - het diep tragische van het vrouwenleven.

Waren het niet juist die geniale vrouwen door Laura Marholm geschetst, die hun ideaal *niet* vonden?

En zoo Sonja Kowalewska bij den man dien zij liefhad wederliefde had gewekt, ware een latere ontgoocheling dan onmogelijk geweest? Was voor die hoogstaande, veel gevende en derhalve veel vragende vrouw het gevaar eener ontgoocheling niet des te grooter?

En waarom bleef Marie Baschkirtzew eenzaam? Omdat *zij niet* vond, waar iedere gewone vrouw *wel* zou hebben gevonden, omdat bij dergelijke vrouwen het liefdeleven zooveel subtieler vormen aanneemt dan bij anderen, dat het als het ware zweeft boven de realiteit. Ook in liefhebben zou *die* fijn bewerktuigde ziel meer lijden dan geluk hebben gekend.

> ‘'t Is the plague of great ones,
> Prerogatived are they less than the base.’

Voor dezulken is wat men in den gewonen banalen egoïstischen zin des woords *geluk* noemt zelden weggelegd.

En Charlotte Leffler was slechts één jaar met den man harer keuze in de echt verbonden. Een mogelijke ontgoocheling bleef haar derhalve bespaard. Driewerf gelukkig zij die sterft in vollen liefdedroom en niet heeft te weenen over de levenden.

Hier komt mij nog een groote vrouwenfiguur voor den geest: Charlotte Brontë, de schrijfster van Shirley en Villette. In haar overweldigende behoefte aan een nederig ootmoedig liefhebben, huwde zij - met haar grooten revolutionnairen alles omvattenden geest - een uiterst bekrompen kleinzielig dorpspredikant, die zich wel wilde verwaardigen de genialiteit zijner vrouw te vergeven en te vergeten, mits zij voor altijd hare Ariëlswieken samenvouwde en een gewone huismoeder werd. En dit beloofde zij.

Niet een harer vereerders en biografen, die niet dankbaar was te kunnen vermelden, dat zij bij de geboorte van haar eerste kindje stierf, zoodat haar bespaard bleef alles wat *die* vrouw aan de zijde van *dien* man, vroeg of laat, onherroepelijk wachtte!

Even bittere ervaringen wachtten ook den hoogstaanden man in deze samenleving, waar alom de prostitutie het huwelijk binnensluipt, al was het lot der vrouw oneindig tragischer ten

gevolge van haar suggestibiliteit en ziele-zwakheid door de eeuwen gekweekt.

Uit het boek van Laura Marholm, voor wie het goed leest, valt dus in de eerste plaats te leeren, dat een ‘liefdeleven’ niet zelden voor de hoogststaande vrouwen ontoegankelijk blijft.

De schrijfster van de hier besproken brochure loochent dit dan ook niet, erkent dat een ‘liefdeleven’ niet voor allen bereikbaar is. Zij spreekt herhaaldelijk van ‘de onbehagelijke bekrompen oude jonge-juffrouw.’ Van de vele verbitterde gehuwde paren evenwel spreekt zij niet, evenmin als van het respectabel aantal echtscheidingen in alle landen elk jaar toenemend. Die allen moeten dus ook ontberen een liefdeleven.

Wat zij derhalve het *eenige geluk* voor de vrouw acht, is zooals een ieder kan weten, die de eerste schoolmeisjes-illusies achter den rug heeft, zooal niet een droom dan toch voor slechts weinigen weggelegd.

Want ook een waarachtig liefde-huwelijk waarborgt nog niet altijd een liefdeleven.

En dit niet kunnende en mogende loochenen, wanneer zij tegenover zichzelve waarachtig ‘eerlijk’ wil zijn, wraakt freule de Savornin Lohman het in de schrijfster van ‘Hilda van Suylenburg’ dat deze de jonge opkomende generatie in haar

eigen kring toeroept: ‘Gaat werken, gaat studeeren, wordt krachtig en zelfstandig; *ook* daarin ligt geluk, meer geluk dan gij, zwakken, nietsdoenden, leeghoofdigen van thans u kunt voorstellen. Zoo gij u toch niet allen kunt geven aan een liefdeleven, geeft u dan aan uw medemenschen, aan de samenleving; blijft niet rusteloos jacht maken op een man of met de handen in den schoot zitten, maar gaat aan den arbeid!’

Vindt freule de Savornin Lohman het minder gevaarlijk om aan al de duizenden jonge meisjes, voor wie een liefdeleven wellicht ontoegankelijk blijft, het volgende te zeggen? ....

‘Arme, misdeelde, beklagenswaardige schepseltjes, luister: ik zal u iets vertellen van dat leven dat voor u ligt en dat gij nog niet kent.

‘Er is voor de vrouw op de wereld maar één geluk.... dat is *liefde*, opgaan met hart en ziel en geest in een man, een meerdere. Maar dat hoogste geluk is - alleen reeds omdat wij vrouwen zooveel grooter in aantal zijn - slechts voor weinige onzer bereikbaar. Gij kunt overtuigd zijn dat twee of drie vierden uwer het nooit zullen kennen. Maar ik wil toch dat gij van te voren weten zult dat elk ander leven dan een liefdeleven een dorre woestenij is zonder eenigen gloed of zon. Gaat werken, gaat desnoods studeeren,

ongelukkigen, omdat gij wel moet werken om den broode, maar voorwaar, ik zeg u dat dit werken u nooit gelukkig zal maken. Het kan alleen maar uw wanhoop stillen, u misschien verdooven voor enkele oogenblikken. Steeds, uw gansche leven door, zal het heimwee naar liefde u blijven verteren als een hellevuur.

'Wanneer gij in dwaze onware boeken leest, dat ook een leven van werken, van roem of bevredigde eerzucht, of wel een leven gewijd aan een onpersoonlijk doel, aan een ideaal, uw zielehonger kan stillen, geloof het niet, die boeken zijn gevaarlijk. Gij zoudt u misschien gaan verbeelden, gij armen, dat gij werkelijk gelukkig zijt, gij zoudt, in plaats van onbehagelijke bekrompen oude jonge-juffrouwen te worden, misschien uzelven gaan wijsmaken dat gij nuttige werkzame leden der maatschappij zijt, en in die gedachte een zekere voldoening vinden.... en dat mag niet. Gij moet altijd en aanhoudend beseffen, dat gij zijt misdeelden, gemartelden, omdat gij nooit zult kennen het licht van een vrouwenleven, het eenige wat de vrouw pas tot mensch maakt.

'Gij zult met uw duizenden door het leven gaan als onterfden, als paria's, wetend met volle bewustheid dat gij paria's zijt; gij zult als al uwe

voorgangsters in afgunst en verbittering staren naar de enkele bevoorrechten, maar gij zult zoodoende ten minste *waar* zijn, elken dag van uw leven weer op nieuw uitschreeuwen uw leed, elken dag weer op nieuw erkennen, dat *het eenig* waarachtig vrouwengeluk u ontnomen is.

Ziedaar de quintessenz van de voor mij liggende brochure, aan het slot aldus geresumeerd:

'Mevrouw Goekoop meent het universeel geneesmiddel te hebben gevonden door der vrouw toe te roepen:

"Werk, maak u nuttig, ontwikkel uw gaven, zoek bezigheid." Ik geef haar volkomen gelijk dat lediggang, verveling, of enkel voor "uitgaan" en visites-maken leven, voor de verouderende vrouw de beste middelen zijn om zich onbevredigd en ongelukkig te gaan gevoelen. Maar, zoo het vinden van een drukken werkkring, een ernstige levenstaak, een veeleischend beroep, zoo het beoefenen van een wetenschap of het dienen der kunst, haar leven min of meer kan vervullen en haar berusting leeren in haar lot, haar *gelukkig* maken kan dat alles haar niet - haar *gelukkig* maken kan alleen het stil zich gevende liefde-leven in haar eigen gezin. Is dat geluk slechts voor de minderheid onzer

weggelegd - de overigen doen wijzer de waarheid eerlijk onder de oogen te zien in plaats van zichzelven en anderen te willen bedriegen door een vertoon van *schijn*-geluk dat - Sonja Kowalewska en Marie Baschkirtzew, en iedere zelfstandige vrouw die eerlijk en echt *vrouw* gebleven is, getuigen het - in den grond *niet* bestaat.'

De schrijfster noemt dit *waar* en *eerlijk* zijn en het staat bij mij vast, dat zij inderdaad volkomen eerlijk is, in dien zin dat zij uitspreekt hare innigste convictie.

Maar zij zal toch wel weten dat wat de mensch voor zichzelf *waarheid* noemt, niet voor allen de absolute waarheid is, dat wij iets *de waarheid* noemen naar gelang de werkelijkheid, of wat wij menschen onder werkelijkheid verstaan, op onze individueele zintuigen of onzen geest inwerkt. De wijze waarop wij die werkelijkheid reflecteeren, hangt grootendeels af van onzen eigen specialen aanleg, onze neigingen, omstandigheden, sfeer, klasse enz.

Voor freule de Savornin Lohman is blijkbaar thans nog *de* waarheid dit:[1)]

'Maar er is een zeker iets dat algemeen typisch-

1) Bladz. 54.

vrouwelijk, of karakteristiek-vrouwelijk blijft, een iets dat dikwijls door de beschaving en de opvoeding is verkracht en ontaard, maar dat in de echte oorspronkelijke soort steeds *kenmerk* is. Men ziet dit in het planten- en dierenrijk evengoed. Ge kunt iets zoogenaamd veredelen of ontwikkelen tot een schijnbaar heel ander bloempje, of heel ander ras dan het oorspronkelijke. Maar dan hebt ge kunst, namaak verkregen, niet meer *de echte natuur*. - En zoo zijn er wel degelijk in de vrouw enkele gevoels-eigenschappen, die kenmerkend voor haar geslacht blijven.'

Doch dat dit niet voor allen *de* waarheid is, dit kunnen ernstige studiën aangaande de wereldontwikkeling, de wording der menschen-maatschappijen en de wording der ziele-eigenschappen haar leeren. Anthropologische en ethnologische studiën zijn daarbij van onschatbare waarde.

Zwakker argument is dan ook niet denkbaar dan iemand, die een andere levensbeschouwing of een andere overtuiging heeft, *oneerlijk* te noemen.

Oppervlakkigheid, klasse-egoïsme, vage uitingen van intuïtief denken, het zien van slechts een heel klein deel van het groote leven, zonder eenige voeling te houden met de openbaringen

der wetenschap, dit alles is geheel iets anders dan bewust *onwaar* zijn.

Wat m.i. in 'Hilda van Suylenburg' ondanks die oppervlakkigheid en de pijnlijke klasse-bijziendheid weldadig aandoet, is juist het ware en eerlijke dat het geheel doortintelt, het striemen van de vele leugens in mondaine kringen, het moedig opkomen voor een eigen levensopvatting - een moed welke trouwens - het zij dankbaar erkend - geëvenaard wordt door freule de Savornin Lohman zelve, die in mooie heerlijke oprechtheid *hare* levensvisie geeft.

Wat betreft het *gevaarlijke* van een werk als H.v.S. ga ik niet met haar mede, behalve in zooverre dat er altijd in oppervlakkigheid en klasse-begrensdheid gevaar ligt, omdat de onkundige massa er door op een dwaalspoor wordt gebracht.

Veel meer 'gevaar' *zou* er voor de jonge meisjes der bourgeoisie liggen in de beschouwingen vervat in de hier besproken brochure, indien onze tijd niet zoo'n rijken stroom van nieuwe levens-idealen door onzen geestelijken dampkring stuwde, indien de jonge meisjes niet gedwongen werden tegen wil en dank de nieuw oprijzende tempels binnen te gaan, om daar te leeren kennen den stalenden invloed van een

nuttig werkzaam leven, dat heilzame middel tegen het binnensluipen in de jonge ziel van droomen en illusies, die, zoo al te verwezenlijken, toch nooit ten volle verwezenlijkt worden.

Waarlijk Anna de Savornin Lohman behoeft niet te vreezen dat ‘Hilda van Suylenburg’ de jonge vrouwen onvatbaar zal maken voor de overtuiging, dat liefhebben het hoogste en zeldzaamste geluk op aarde vertegenwoordigt, dat liefde in het menschenleven is de zonnegloed die het gansche bestaan bezielt, die ook den arbeid in dat bestaan wijdt tot nog hooger kracht.

Maar dat loochent immers ook niet ééne waarachtige vrouw! En zoo er eene is die dit doet, welnu dan is zij wellicht nog niet bewust onwaar, maar misleidt zij zichzelve onbewust.

Gelukkig zij die dat zelfbedrog plegen, indien er toch zóóvelen zijn die dat hoogste goed moeten missen, en met hart en ziel kunnen opgaan in een nuttige levensstaak.

Het is de invloed van een nuttig of wel roemzuchtig leven dat ook den man wapent tegen 's werelds onafwendbaar leed, dat hem opbeurt en heendraagt over bergen van droefenis, daar waar de vrouw gebroken aan den voet nederzit.

Het diep tragische van het vrouwenleven van weleer zal in een latere samenleving niet alles maar toch *veel* van zijn intensiteit verliezen. Ook zullen er vrouwen zijn - en *waarlijk niet de minste* - die ondanks een rijke levenstaak of een leven van roem, blijven haken naar die ééne volmaking van haar wezen, vrouwen in wier heiligste ziele-verborgenheden altijd weder opstijgt als een mystieke bloem het verterend verlangen naar liefde-geven.

Maar zoo dit verlangen ongestild blijft, dan is toch voor velen onder dezulken het leven nog waard te worden geleefd.

Die belofte ligt voor de vrouw in het Komende.

IV

En thans na zoolang binnen den geestelijken horizont van ééne maatschappelijke klasse te zijn ingesloten geweest, zou ik willen in ruimer sfeer ademen en aan freule de Savornin Lohman de vraag stellen, waarom zij, schrijvend over *de* vrouw, alleen het leven van de dames harer eigen klasse bespreekt en niet het ‘vrouwenleven’

buiten die ééne klasse. Waarom niet het leven van de loonarbeidsters, van de vrouwen die zich dag en nacht afbeulen in ateliers en fabrieken, het leven van de slachtoffers van het zweet-stelsel, van al die duizenden die, ofschoon gehuwd, geen echtgenooten, ofschoon kinderen hebbend, geen moeders kunnen zijn.

Ziehier wat ik vond in hare brochure[1]:

'Vervolgens zien we haar (Hilda) aan 't eind van 't boek nog even terug, in een staat van ideaal-toekomst-geluk, sprekende met een cliënte die raad en troost ontvangt na haar ontslag uit de gevangenis, en die opgevolgd wordt door de verschijning van echtgenoot en kindje, voor wie de vrouwelijke advocate 'alle dagen om vijf uur thee schenkt.' Voor 't huiselijk geluk vindt Mevr. Goedkoop zulk een afternoon-tea blijkbaar voldoende, want ze zegt nog uitdrukkelijk er bij 'dat Maarten en Hilda overdag ieder hun werk hadden en 's avonds uitgingen om zich aan de kunst of aan de maatschappij te wijden; maar van 5-6 kwamen ze rustig zamen tot een praatje.' (!) Mij dunkt dat dit ideaal-huwelijk meer gelijkt op een onderlinge compagnieschap van twee zich *verstandelijk* ver-

1) Bladz. 48.

bonden hebbende menschen, dan op de liefde van een vrouw die haar leven *wijdt* aan 't *geluk* van man en kind. Maar, wat dat kind betreft - als Hilda met haar baby op schoot zit, ziet ze er niet in de eerste plaats als *moeder* haar lief, lekker, mollig kindje, háár kindje in, waaraan ze plichten heeft te vervullen, heilige moederplichten, maar (als een echte man-vrouw) ‘een toekomstigen drager van een tipje van de banier der emancipatie’.....

Freule de Savornin Lohman die er zich zoo over ergert, dat Hilda haar man en kind een gedeelte van den dag ontneemt ten behoeve van haar werkkring als advocaat, moet, dunkt mij, tot diep in de ziel geschokt worden door het feit, dat duizenden moeders in onze samenleving niet alleen hare kinderen haar gezin geheel moeten verwaarloozen, maar bovendien zelven sloven in fabrieken, twaalf uren daags, vaak in loodwit-, en alcali- en aardewerk- en phosphorfabrieken, waar zij vergiftige dampen inademen in zwangeren toestand, zoodat de kinderen vaak reeds in haar schoot vermoord worden.

En dat nog niet alleen.... maar duizenden moeders, loonslavinnen, na eerst hun kleine kindertjes van de geboorte af noodwendig te heb-

ben verwaarloosd, moeten ze vervolgens nog in hun-volle-kind-zijn afstaan aan de productie, aan de fabriek, waar zij eenvoudig beschouwd worden als *fabrieksmateriaal* om, daar zij nog weinig ruilwaarde hebben, de hooge dividenden van de aandeelhouders te vormen. Het boekje onlangs in Engeland verschenen: '*The cry of the children*' slaat op elke samenleving waar kinderexploitatie welig tiert, en deze tiert welig in elk onzer fabrieksteden.

Te vergeefs zocht ik, in het geschrift hier besproken, beschouwingen over het gevoelsleven in die groote talrijke vrouwenwereld. Te vergeefs zocht ik naar een protest tegen alles wat dáár voorvalt, dáár in de stegen der daglooners, waar van vervullen van 'heilige moederplichten' nooit sprake is, waar alleen maar kan worden berekend, hoeveel het fabrieksmateriaal op twaalfjarigen leeftijd kan opbrengen.

Zij, die zich ergert aan die ééne boekenfiguur, die 't bijna een misdaad vindt gepleegd aan de wijding van het moeder-zijn, als Hilda haar kindje maar enkele uren daags op de schoot heeft, wat moet er wel in haar omgaan, als zij hare gedachten laat gaan over al die vrouwen en moeders die nooit één dag van hun leven aan 'huiselijk geluk' kunnen denken, nooit aan 't 'zich wijden

aan 't geluk van man en kind', voor wie de woorden moederplichten en opvoeding en liefde zinledige klanken zijn, daar zij ieder uur van haar bestaan moeten wijden aan de oplossing van het ééne alles overheerschende probleem, hoe voedsel, woning, en bedekking te bemachtigen, ten einde hun aller zielverheffend bestaan van *productie-werktuigen* te kunnen voortzetten.

Als *die* vrouwen eens de weelde kenden van eenige uren daags een 'lief lekker mollig, kindje' op de schoot te hebben, en te kunnen denken dat dit kindje, zorgvuldig gekoesterd, een toekomst te gemoet gaat als het kindje van de vrouwelijke advocate Hilda!

Maar over al dezulken geen woord.

De schrijfster wijdt vele bladzijden aan het 'gevaarlijke' van Hilda van Suylenburg, omdat jonge meisjes er door kunnen worden aangespoord voor arts of advocaat of notaris te gaan studeeren of een artistieke loopbaan te kiezen, en dit dan wellicht op teleurstellingen kan uitloopen. Maar zij spreekt niet over het zooveel grooter aantal meisjes in onze samenleving, wie heel wat *erger* gevaren bedreigen dan het gevaar van te studeeren.

Er bestaan geschriften over het donkere Londen. Maar men zou even zoovele boekdeelen

kunnen schrijven over het donkere Amsterdam, het donkere Rotterdam, het donkere Leiden, enz. waar zeer jonge meisjes aan de afschuwelijkste gevaren zijn blootgesteld die de menschelijke verbeelding zich kan voorstellen, en dan ook met honderden te gronde gaan.

Wat zijn daarbij vergeleken de gevaren die de studeerende jonge meisjes wachten - de gevaren van wellicht hun eerzucht niet ten volle bevredigd te zien?

Heeft freule de Savornin Lohman, die zoo diep de intieme zielebehoeften van *de* vrouw peilde, dan alléén oog voor het leven van vrouwen uit één enkele klasse?

Zij die zich overal beroept op de Natuur.... zij die als beeld neemt de schepselen des wouds, *zij* kan niet anders dan uitgaan van het beginsel dat het zuiver-menschelijke bij alle menschwezens in onze samenleving zich op dezelfde wijze openbaart, dat de Natuur geen onderscheid maakt tusschen klassen en standen en buurten, dat de Natuur geen rekening houdt met een grooter of geringer geldelijk inkomen.

Daarom zocht ik met stijgende belangstelling naar wat de consequentiën juist van *haar* standpunt moesten wezen. Maar ik zocht te vergeefs.

En toch kan zij, dunkt mij, schrijvend over het zieleleven en de geluksbehoeften van *de* vrouw en *de* moeder, niet vergeten die geheele groote vrouwenwereld, wier rusteloos zwoegen en sloven, wier lijden en ellende *mogelijk* maakt het ledig parasitisch bestaan van één enkele klasse van vrouwen - dat bestaan van 'uitgaan' en 'visites maken' - die geheele groote vrouwenwereld wier arbeid mede het raderwerk der productie vormt!

En hoe kon zij, schrijvend over de vrouw en vrouwengeluk, vergeten haar aandacht te schenken aan de donkere schaduw die rust op het geheele vrouwelijke geslacht, die ondermijnt bij elke opkomende mannelijke generatie de *eerbied* voor *de* vrouw, de donkere schaduw van de ontucht - de ontucht met en buiten de wet, die vormt den afzichtelijken achtergrond van ons geheel maatschappelijk en sexueel leven, die onmogelijk maakt de verheffing van de echt en van ons geslacht?

En wat is er van het geluk en het liefdeleven van die slachtoffers zelven, die slachtoffers van de omstandigheden, van honger en ellende en vroegtijdige demoralisatie?

De Natuur gaf ook aan die ongelukkigen bij hunne geboorte reinheid en onschuld even als aan

allen, maar de maatschappij drukte hen reeds van kind af onherroepelijk naar omlaag, diep in de modder.

Ook zij waren eenmaal jong en schuldeloos, zoekend naar geluk en liefde en schoonheid, als al wat leeft en ademt en *een ziel* heeft.

Ik hoop niet te worden misverstaan.

Niemand - en ik zeker wel het allerminst - eischt van freule de Savornin Lohman een ‘geneesmiddel’ of een ‘oplossing’. Wij menschen kunnen geen verbeterings- of oplossingsmiddeltjes verzinnen.... dit meen ik thans genoegzaam te te hebben gezegd. Wij kunnen slechts gadeslaan de economische en maatschappelijke werkingen en in die richting arbeiden. Maar zij beproefde ook niet een oplossing te vinden voor de dameskwestie. Zij toonde slechts aan verschijnselen, peilde met het dieplood harer verontwaardiging ‘het universeel geneesmiddel’ door Mevrouw Goekoop gevonden, peilde de gevaren die de jonge meisjes harer klasse bedreigen, wanneer zij met te groote verwachtingen gaan studeeren. Zij schreef over het vrouwenleven en over vrouwengeluk; en daarom meen ik gerechtigd te zijn tot de verklaring, dat met groote verwondering door mij werd geconstateerd, dat zij slechts een

klein, *zeer* klein deel van de vrouwenwereld in hare levensvisie opnam, dat zij - of vergeten heeft of opzettelijk voorbijging èn de slachtoffers onzer samenleving èn de hard werkende en derhalve de eerbied-afdwingende vrouwen, die de groote meerderheid vormen, en zonder welke de klasse van vrouwen door haar besproken beklaagd en gewaarschuwd, *niet zou kunnen bestaan.*

V

Eenige weken geleden hoorde ik in een der kleine steden van ons land een wonderschoone toespraak van den kansel. De gekozen tekst was het woord uit De Klaagliederen:

'*Wat klaagt een mensch die nog leeft*'.

Dat al die vrouwen die nu eenmaal door het lot bestemd zijn een 'liefdeleven' te missen, *dit* woord tot hare levensleuze mochten maken! Wat klaagt een mensch zoolang daar nog voor hem ligt het groote Leven met zijn heilige intentiën, het Leven dat ons meer en meer zijn geheimen ontsluiert naarmate wij in vromer aandacht zijn harteklop beluisteren.

Leven.... vooral in dezen tijd met zijn snellen polsslag, zijn hevige beroeringen: barensweeën aankondigend de geboorte van een nieuwe ingrijpende aera in de geschiedenis van het menschzijn. Leven.... dat wil zeggen met al de ons gegeven kracht helpen maken het Komende, dàt is op zichzelf geluk, omdat ook dit is Liefde geven en Liefde ontvangen.

Het begrijpen, het *zien* van de levenstaak de mensch opgelegd, doet het kleine, het persoonlijke, het zelfzuchtige en individueele zijn grootste macht over ons verliezen, maakt ons ontvankelijk voor nog een anderen vorm van geluk dan het banaal, gewoon, alledag-geluk.

Het dieper doordringen in alles wat geweest is, vermindert de schrijnende smart over het klein-menschelijke, dat de nietsdoende vrouw in deze periode der wereldontwikkeling nog terneder drukt, geestelijk en moreel geketend als zij is door de eeuwenlange boeien van hare economische onwaarde.

Maar het rusteloos groeiend Leven zal slaken die ketenen.... bij velen tegen haar wil, want eeuwenlange tradities deden haar lietkrijgen en zelfs verheerlijken haar geestelijk-geboeid zijn.

De mensch die in volle intellectueele vrijheid, als op een hoogen bergtop staande, op het Leven

nederblikt, ziet over de gansche aarde rassen, volken, menschengroepen, maatschappelijke verbanden met hun zeden en wetten en bezitstoestanden: ideologische vormen alle verschillend naarmate bodem, klimaat, natuurgaven en derhalve de productiewijzen verschillen, naarmate de menschengroepen staan in verschillende verhoudingen tot de natuur.

In de cultuurlanden ziet hij groote en kleine menschenworstelingen, oorlogen, klasse-woelingen en sexe-woelingen in verbijsterende verscheidenheid.

En bij dat uit den hooge neerblikken op het gebeurende, kan hij zich rekenschap geven van de stuwende oorzaken van die woelingen, begrijpen de wetten die de ontwikkeling der maatschappij beheerschen, wetten even constant als de wetten der natuur.

Hoewel als denkend handelend wezen een individualiteit, dus een wereld op zichzelf, weet de mensch, die zijn levensethiek in de schatkamers der wetenschap heeft gezocht en gevonden, dat zijn ikheid zijn individualiteit niet behoort aan hem zelf maar aan ALLEN.

Ontelbare voorgeslachten op deze planeet hebben gewerkt, gedacht, geworsteld, geleden, gestreden; zieners en profeten en natuurvorschers zijn gemarteld geworden voor hun overtuiging,

gemarteld om ons, kinderen eener eeuwenoude cultuur, te maken tot wat wij thans zijn, ons te doen denken en voelen zooals wij thans denken en voelen.

En de onafwendbare taak van de mensch is te doen voor de volgende menschengeslachten wat de vorige generaties voor ons deden: te verwerken, terug te geven in vernieuwden, altijd hoogeren vorm wat wij bij onze geboorte ontvingen zonder er iets voor te hebben gedaan.

Dit is de levensbeschouwing, de wereldvisie van de maatschappelijke klasse die thans opstijgende is naar het licht. Dit is de religie van het alles omvattend Eenheidsbegrip, langzaam zegevierend over het wegstervend Individualisme.

Vandaar zooveel kracht en levensvuur en opofferingsdorst eenerzijds; zooveel ontzenuwing, ontaarding, wilsverslapping, behoudsaanbidding anderzijds.

'Wat klaagt een mensch die nog leeft' - leeft in een wereld waar zooveel is te doen, zooveel liefde is te geven, zooveel kracht aan te wenden!

Wie door dit leven gaat, koud, gevoelloos, alleen ziende zichzelf, versmadend het zoeken, met spot gadeslaande het zoeken der anderen, zal nooit iets anders dan dorheid en grauwheid

zien. Een nevel hangt tusschen hem en het wereldlicht.

Wie zijn onafwendbare levenstaak vervult onbewust, maar rusteloos beploegend de akker voor de na hem komenden, zich gevend aan het groote geheel, makend de toekomst, zonder naar de oorsprong van zijn willen en streven te zoeken, maar toch met volle ernst en volle toewijding, hij zal rust en bevrediging vinden.

Maar wie datzelfde doet *bewust....* zoekend, altijd zoekend naar den samenhang der dingen, zich vormend een beeld van zijn verhouding tot de Natuur en het Universum - hij ziet het leven als Schoonheid.

Hij is als de kunstenaar die jubelt van bewondering, daar waar ieder ander zich verbaasd afvraagt *wat* er toch te bewonderen is - die schreit van genot, als ieder ander slechts een ledig ziet, die de handen vouwt in eerbied als den ander een woord van spot naar de lippen stijgt.

Dat Schoonheidsbewustzijn doortintelt in dezen oogenblik de strijdenden voor de volgende geslachten.

Deze strijdenden weten, dat alle verdwenen generaties hun eigen idealen hebben gehad, dat ook hun ideaal waarvoor zij het leven veil hebben slechts is het ideaal van *dezen* tijd, van *deze*

periode; dat volgende geslachten weder andere nieuwe idealen zullen volgen, maar zij weten tevens dat alle de reactie trotseerende idealen geworteld zijn diep in den bodem van het wordende en verwordende, dat zij als reddende vuurbakens zijn voor allen die religieuse behoeften hebben en die, in plaats van geheel in het nietig zelfzuchtig dier-leven op te gaan, naar het hoogste wezen der Schoonheid zoeken.

Zij, die nooit moreel hongerende en dorstende zijn geweest, die nooit hebben gekend den bitteren fellen haat tegen het bestaande, nooit hebben gekend een opstand der ziel, aanschouwen in dezen tijd al het vreemde wat gebeurt en noemen het een wonder, een nooit gekend wonder, dat hen schier den adem beneemt - een wonder dat hen verschrikt, hen doet verlangen naar het einde.... 'Als het mijn tijd nog maar uithoudt' denken de kleinen en zwakken en armen van ziel: 'Zóó wordt de wereld onmogelijk!'

Zij zien de oude tradities afbreken, voelen de zoo veilig gewaande getimmerten waggelen onder de dreunende voetstappen van den tijdgeest.... en de oorzaken blijven voor hen verborgen. Maar zij moeten toch mede. De levensstroom drijft hen voort.

En de anderen, zij die rusteloos Schoonheid zochten, zien in het verhoogd geestelijk en moreel bewustzijn van onze dagen de ideeële afstraling van de economische en maatschappelijke noodwendigheid, de uit het Leven zelf hoog opbloeiende Godsbloem van het Komende.

Den Haag, 19 Jan.